

De markt en het forum

ANNET MOOIJ

Is onderzoek in opdracht per definitie suspect? Het zou voor mij niet best zijn. Zo'n beetje mijn gehele oeuvre, om het maar even zo te noemen, op mijn proefschrift na, is in opdracht geschreven.

Maar gelukkig: de vraag stellen is haar beantwoorden. Nee dus, het valt wel mee. Op de markt voor historisch onderzoek, zo heeft de ervaring mij geleerd, moet men de opdrachtgevers niet onderschatten. Een hagiografisch portret of een bedrijfsgeschiedenis waarin de oorlogsperiode wordt overgeslagen of wordt afgedaan met de mededeling dat dit 'moeilijke jaren' waren — wie zit daar nu nog op te wachten? Dat levert reputatieschade op, niet alleen voor de auteur, maar ook voor de instelling, want zoiets wordt buiten de directiekamer al snel een lachertje. Instellingen zelf hebben er vaak genoeg geen enkele behoefte aan een vinger in de pap te hebben. Zelfs de schijn moet worden vermeden. Een voorbeeld. Het Comité Herdenking Februaristaking wilde een boekje over de naoorlogse perikelen rond de herdenking van de staking en de jaarlijkse prestigeslag die daarbij werd geleverd tussen de communisten en de gemeente Amsterdam. Zelf was dat comité, als verlengstuk van de CPN, langdurig partij in de conflicten geweest. Die tijd is inmiddels voorbij, maar toch. Zich bewust van de voor de hand liggende verdenking van partijdigheid en beïnvloeding, droeg het comité het hele zaakje over aan het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie. Dat verstreekte de opdracht aan mij en van het hele comité heb ik nooit enige hinder ondervonden. Dat hield zich keurig op afstand.

Dat is dus één: de meeste opdrachtgevers zijn niet gek. Ze hebben inmiddels keuze te over. Een bedrijf dat zichzelf wil promoten benadert een reclamebureau, een instelling die zichzelf een bepaald imago wil aanmeten, neemt een marketingbureau in de arm en een organisatie die een folder wenst, huurt een tekstbureau in. Maar wie de aandacht op zichzelf wil vestigen door middel van een historische studie die ook buiten de eigen kring op belangstelling kan rekenen, heeft weinig aan een onvolledig en gekleurd verhaal. Zo iemand is eveneens gebaat bij serieus werk. In die zin lopen de belangen van opdrachtgevers en onafhankelijke historisch onderzoekers veel minder uit elkaar dan je op het eerste gezicht zou denken.

Ik weet het: er zijn vele subtiele manieren van sturing in de gewenste richting en aantasting van de onafhankelijkheid, variërend van zachte dwang tot ongevraagde zelfcensuur. Maar we moeten de zaak niet complexer maken dan nodig is. Er zijn, dat is punt twee, voldoende voorwaarden te scheppen waaronder opdrachtonderzoek op een wetenschappelijk verantwoorde manier kan worden uitgevoerd. Met opdrachtgevers zijn duidelijke afspraken te maken over de onafhankelijkheid van de auteur, de verantwoordelijkheid voor de tekst en de zeggenschap over de inhoud. In dit verband is bijvoorbeeld de instelling van een begeleidings- of leescommissie een groot goed. Belanghebbenden

kunnen daarin worden geneutraliseerd door wetenschappelijke autoriteiten, voor wie bij de ‘marktpartijen’, zo is mijn ervaring, vaak een groot ontzag bestaat. Zij kunnen daardoor heel goed als een buffer dienen tegen rechtstreekse inmenging. De samenstelling van zo’n begeleidingscommissie is dan ook iets waar ik me als zelfstandig onderzoeker altijd tegenaan bemoei, zoals ik ook de keuze voor de uitgever waar de publicatie wordt ondergebracht bij voorkeur in eigen hand houdt.

Ten derde: opdrachtonderzoek vindt niet onder dwang plaats. Wie ongewenste inmenging ziet aankomen of vreest in een keurslijf te worden geperst en zijn reputatie als onafhankelijke onderzoeker niet te grabbel wenst te gooien, heeft alle vrijheid een opdracht simpelweg niet aan te nemen. Jammer, maar helaas.

Zo is het dus enerzijds goed mogelijk om buiten de universiteit in opdracht van derden onafhankelijk en goed onderzoek te doen. Anderzijds heeft zich de afgelopen jaren de opkomst voltrokken van de afhankelijke, om niet te zeggen: extern gestuurde onderzoeker binnen de muren van de universiteit. Ze zijn nauwelijks nog te tellen, de bedrijven, instellingen en maatschappelijke organisaties die voor één of twee dagen in de week een hoogleraarspositie kopen en daar iemand neerzetten die het onderzoek uitvoert dat zij willen en die de hoogleraarstitel inzet om te lobbyen, de publiciteit te zoeken en de gewenste thema’s op de agenda te zetten.

Achter de stichtingen die dergelijke leerstoelen in het leven roepen, gaan vaak hele bedrijfsconglomeraten schuil. Een kleine rondgang op het internet leert bijvoorbeeld dat de bijzondere leerstoel ‘Digitale Mediastudies’ wordt gesponsord door onder andere VNU, Reed Elsevier, Océ Nederland en Swets en Zeitlinger. Of neem de stichting Leerstoel Customer Media, waarin ‘een aantal belangrijke spelers op het terrein van commerciële communicatie’ is vertegenwoordigd, spelers die graag de kennis over ‘customer media’ willen stimuleren en daarom op zoek zijn naar een bijzonder hoogleraar Customer Media, *whatever that may be*. Het zijn niet alleen grote bedrijven als Ahold, ING, Unilever en farmaceutische industrieën die zich met de instelling van deze bijzondere leerstoelen bezighouden, maar ook zorgverzekeraars, patiëntenverenigingen, advocatenkantoren, belangengroepen en laten we, om een van de vele dwarsstraten te noemen, ook het Centraal Bureau Rijvaardigheidsbewijzen niet vergeten (leerstoel: Verkeersgeneeskunde).

Zo’n leerstoel levert de bekleder ervan erkenning en prestige op, de universiteit houdt er weer een bezette positie aan over en haalt in één moeite door de dringend gewenste ‘maatschappelijke ervaring’ in huis en soms een bekende naam (Ruud Lubbers als hoogleraar Globalisering, Wubbo Ockels op Ruimtevaart). Gezien de onstuitbare opmars van het verschijnsel moet zo’n eigen hoogleraar ook voor veel bedrijven en maatschappelijke organisaties hele aantrekkelijke mogelijkheden bieden. Is nu de bijzonder hoogleraar per definitie suspect? Nee natuurlijk, net zo min als de opdrachtonderzoeker. De link met de commercie of met directe maatschappelijke belangen is lang niet altijd overheersend. Er zijn, zeker in de geschiedwetenschap, voldoende verenigingen, stichtingen en instellingen wier belangstelling voor een leerstoel zuiver wetenschappelijk van aard is en die in het geheel niet wensen te tornen

aan de onafhankelijkheid van ‘hun’ hoogleraar. Het is zelfs uitermate nuttig dat gaten die de universiteiten laten vallen op deze manier nog worden ingevuld.

Wat wel het geval is, is dat in de afgelopen pakweg twintig jaar de grenzen tussen onderzoek in opdracht en onderzoek dat plaatsvindt onder de vleugels van de universiteit vergaand zijn vervaagd. Helemaal als je bedenkt dat ook van de gewone universitaire medewerkers, van UD tot hoogleraar, tegenwoordig steeds meer wordt geëist dat zij zelf ‘inverdienen’ door extern gefinancierd onderzoek binnen te halen of anders gezegd: door zelf ook opdrachtonderzoek te doen. Zeker op de markt voor historisch onderzoek vist de universiteit al lang in dezelfde vijver als freelancers en zelfstandige onderzoeksbureaus. Voor mijzelf bijvoorbeeld is de universiteit een grotere concurrent dan andere commerciële onderzoeksinstellingen.

Het is jammer voor degenen die het graag overzichtelijk houden, maar er bestaat onafhankelijk en horig onderzoek, zoals er goed en slecht onderzoek bestaat, en beide vinden zowel plaats in opdracht op de vrije markt als in loondienst aan de universiteit.

Toch ben ik geen voorstander van de voortgaande vermarkting van het universitaire onderzoek. Er gaat in de wereld van het opdrachtonderzoek namelijk wel degelijk wat verloren, al ligt dat verlies volgens mij dus niet per definitie in de onafhankelijkheid van de onderzoeker of de kwaliteit van het onderzoek.

Waarin dan wel? In iets dat geloof ik het best is aan te duiden als de academische cultuur. Die verschaalt onder invloed van de markt. Het eerste wat de dupe is, is de rijkdom aan onderwerpen. Opdrachtgevers beperken de financiering van onderzoek tot hun directe interessegebied. Daar is niets mis mee en op die gebieden valt veel interessants te onderzoeken, maar bepaalde onderwerpen, zelfs hele disciplines en vakgebieden vallen onherroepelijk buiten de boot. Het opdrachtonderzoek heeft een beperkte reikwijdte. Commerciële onderzoeksbureaus die zijn gespecialiseerd in de middeleeuwen of in de literatuurgeschiedenis bestaan er niet en zullen er ook nooit komen.

Als je de bijzondere leerstoelen bekijkt, krijg je de indruk dat op het historische vlak veel belangeloze stichtingen en instellingen actief zijn. Veel meer dan bijvoorbeeld bij vakken als communicatiewetenschappen of geneeskunde, waar de link met de commercie veel directer is. Maar ook bij de afdelingen voor geschiedenis is al te bespeuren dat bij de financiers bepaalde onderwerpen meer in trek zijn dan andere. Zo bestaan er maar liefst drie bijzondere leerstoelen voor Bedrijfs geschiedenis, in Amsterdam, Rotterdam en Utrecht. Ook de stadsgeschiedenis en de regiostudies varen wel bij de externe belangstelling, dankzij een groot aantal actieve lokale verenigingen en stichtingen (zie de leerstoelen voor ‘Cultuur van Brabant’, ‘Utrecht studies’, ‘Geschiedenis van Rotterdam’, ‘Stadsgeschiedenis in het bijzonder van Leiden’ en dergelijke).

Het opdrachtonderzoek biedt daarnaast geen ruimte aan de langdurige onderdompeling in één onderwerp. Het vindt altijd plaats onder tijdsdruk. Die kan groter of kleiner zijn, maar je kunt er als zelfstandig onderzoeker zelden onderuit om zo efficiënt mogelijk toe te werken naar een eindproduct. Die

vaart heeft grote voordelen, maar er kleven ook bezwaren aan. Een beetje doelloos struinen of ongericht zoeken is er niet bij. ‘Ha ha’, hoor ik nu iemand roepen, ‘en dat zou aan de universiteiten anders zijn?’ Waarschijnlijk niet, de dagelijkse praktijk aan de universiteiten is onder invloed van de onderwijs- en publicatiedruk minstens zo hectisch. Maar toch zijn dit wel de plaatsen die de ruimte zouden moeten bieden, en dat soms wel degelijk ook doen, niet alleen aan maatschappelijk irrelevante, puur academische of buitenissige onderwerpen maar ook aan het onderzoek van de lange adem. Als belangeloze nieuwsgierigheid nog ergens mag worden gevolgd, dan zal het toch aan de academie moeten zijn. Dus anders gezegd: wie dat belangrijk vindt, zal de onafhankelijkheid van de universiteiten van allerlei externe geldstromen moeten bewaken en koesteren, want in het extern gefinancierde onderzoeksklimaat dat vanuit Den Haag en NWO nu steeds verder oprukt, wordt een bepaald soort studies domweg niet meer geschreven. Vruchten van, zeg, tien jaar noeste arbeid aan één onderwerp komen daarin niet tot rijping.

En nog een laatste punt: de markt bedreigt het wetenschappelijke forum. Wie met opdrachten zijn inkomen bijeen moet garen, heeft maar beperkt ruimte voor onbetaalde nevenwerkzaamheden, zoals daar zijn: congresbezoek, artikelen schrijven en lezingen houden. Dergelijke werkzaamheden vallen in het freelance-bestaan nog wel eens af. Omdat er voor dit soort werk ook andere dan financiële beloningen bestaan, treft men ons in tijdschriftredacties of als spreker toch nog wel eens aan. Maar bijvoorbeeld meerdaagse conferenties en congressen laat ik eigenlijk altijd aan me voorbijgaan. Die leveren mij onvoldoende op. Nu valt het mij persoonlijk niet al te zwaar dat offer te brengen, maar in groter verband is het natuurlijk armoe troef. Het betekent een verlies van contacten, uitwisseling en discussie.

Overigens is het begrip voor de positie van de freelancer onder invloed van de verbreiding van het marktdenken de afgelopen tien jaar duidelijk toegenomen. Dat is weer mooi meegenomen. Halverwege de jaren negentig was het bijna onzedelijk om bij een uitnodiging voor een lezing, een bijdrage of een artikel te vragen of er misschien ook een vergoeding tegenover stond en het stuitte op nauw verholen afkeuring om de uitnodiging af te slaan als dat niet het geval bleek. ‘Inhalig type’, werd er dan woordloos overgeëind.

Dat is niet meer zo. Al volgt er op de vraag of een bepaalde dienst ook wordt betaald nog steeds wel eens een onhandig gemompel. ‘De andere deelnemers krijgen ook niets’, hoor ik dan meestal, nadat er enig overleg is gepleegd. Dat begrijp ik best, die andere deelnemers hebben in de meeste gevallen namelijk vaste banen met de daarbij horende vaste inkomens. Maar ja, zo nu en dan strijk je dan over je hart. De *BMGN*, wat schuift die eigenlijk voor zo’n stukje? Ik heb het deze keer niet eens gevraagd.

Dr. Annet Mooij is sinds 1994 gevestigd als zelfstandig onderzoeker. Zij is directeur/eigenaar van de eenmanszaak Mooij Onderzoek in Amsterdam en schreef diverse boeken, waaronder *De polsslag van de stad. 350 jaar academische geneeskunde in Amsterdam* (Amsterdam 1999, in opdracht van het AMC); *Aan de Achtergracht. Honderd jaar GG&GD Amsterdam* (Amsterdam 2001, samen met Han Israëls, in opdracht van de GG&GD Amsterdam); en *De strijd om de Februaristaking* (Amsterdam 2006, in opdracht van het Niod).

Summary

Annet Mooij, *The market and the forum*.

Commissioned research is perfectly feasible without having to compromise on quality or independence.

‘Zit u dan nog niet in de gevangenis?’ of: hoe erg is geschiedschrijving in opdracht?

BOB DE GRAAFF

Multifunctionaliteit

Twee telefoongesprekken met een tussenpoos van dertien jaar. Het eerste vond plaats in 1979. L. E. Marcus en ik waren toen bezig met een onderzoek naar de sociale achtergronden van vrouwen uit het Nederlandse verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog.¹ Op een zaterdagochtend hadden we een oproep voor de radio gedaan aan bedoelde vrouwen om zich bij ons te melden, zodat we hun een enquêteformulier konden toesturen. Die avond om kwart over elf ging de telefoon over. Aan de andere kant van de lijn was een man die vertelde dat het heel gevaarlijk was dat wij de gegevens van voormalige verzetsvrouwen in kaart brachten. Als de Duitsers opnieuw Nederland zouden binnenvallen, hoefden zij maar bij onze woning driehoog achter in Amsterdam Oud-West langs te gaan en dan konden ze hun arrestaties beginnen. Ik wierp nog tegen dat de Duitsers waarschijnlijk eerst Heerlen zouden passeren, waar het pensioenfonds een heel wat rijkere schat aan gegevens over deze vrouwen bewaarde. Sindsdien heb ik echter geleerd dat humor aan dit soort bellers niet besteed is. De man vertelde dat hij uit de oorlogstijd nog een pistool had, dat hij wist waar wij woonden en dat hij ‘nu’ langskwam om er ‘een eind aan te maken.’ Vervolgens belde de man met de regelmaat van ongeveer een half uur opnieuw. Het was het premobiele tijdperk; zolang hij belde, wisten we zeker dat hij nog niet voor de deur stond. Uiteindelijk hebben we toch maar de telefoonstekker uit het contact getrokken.

Het tweede telefoongesprek vond plaats in 1992. Ik had een week eerder een boekje gepubliceerd over de oorlogsrelatie tussen de dubbelspion Christiaan Lindemans, alias ‘King Kong’, en prins Bernhard, *Spion in de tuin*.² Het pakte niet erg gunstig uit voor de laatste. Aan de andere kant van de lijn was ditmaal een vrouw. Toen ik opnam en mijn naam zei, bleef het aanvankelijk even stil en toen klonk het heel verbaasd: ‘Zit u dan nog niet in de gevangenis?’

Deze twee voorbeelden maken duidelijk dat het ten eerste nog niet zo gemakkelijk is uit te maken wanneer een historicus zich ten dienste van autoriteiten opstelt en ten tweede dat anderen vaak een overtrokken verwachting hebben van het effect dat historici met hun onderzoek kunnen sorteren.

Tijdens het onderzoek naar vrouwen in het verzet realiseerde ik me dat net zoals de aanwending van atoomenergie tot heil en onheil van de mensheid kan

¹ Gepubliceerd als B. de Graaff, L. E. Marcus, *Kindervagens en korsetten. Een onderzoek naar de sociale achtergrond en de rol van vrouwen in het verzet, 1940-1945* (Amsterdam, 1980).

² Volledige titel: *Spion in de tuin. King Kong vóór en na zijn dood* (’s-Gravenhage, 1992).